

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A**

broj 6

V A R A Ž D I N 1 9 8 1

Uredništvo:

Libuše Kašpar, Miroslav Klemm, Marina Šimek, Ivanka Štager, Jasna Tomičić

Za nakladnika:

Jasna Tomičić

**U povodu 800-obljetnice grada Varaždina i 40-godišnjice ustanka naroda i
narodnosti SFR Jugoslavije**

Lektura i prijevod:

Bosiljka Paska (hrvatski)

Silvija Šamarija (njemački)

Ivy Kugli-Lentić, Marina Šimek, Ladislav Šaban

Dubravka Reicher-Milosavljević (engleski)

Godišnjak je tiskan u 1000 primjeraka

Pokroviteljstvo NIŠRO Varaždin

Tisak:

NIŠRO Varaždin

RADOVI STARIH ZLATARA U VARAŽDINU 18. STOLJEĆA

Varaždin kao najvažniji i najbogatiji obrtničko-trgovački grad sjeverozapadne Hrvatske imao je uz Zagreb i najviše uvjeta da se u njemu razvije već vrlo rano (u 15. stoljeću) kvalitetan domaći srebrenarsko-zlatarski obrt. Osim toga, visoki ekonomski standard njegovih stanovnika — obrtnika, trgovaca i doseljene feudalne gospode, privlačio je i strane srebrenare i zlatare od kojih su se mnogi stalno nastanili u Varaždinu.¹

U 17. stoljeću, u najvećem jeku protureformacije, gradi se u Varaždinu monumentalna crkva sv. Marije i kolegij isusovaca, a u baroknome duhu pregrađuje se franjevačka crkva i samostan. Tada se obnavlja i dopunjuje crkveno posuđe župne crkve sv. Nikole i njenih filijalnih kapela, a za novo izgrađene crkve nabavlja se novo barokno crkveno posuđe, kaleži, pacifikali, ciboriji, monstrance i relikvijari, i to ne samo od domaćih varaždinskih srebrenara već i od tada najvršnjih stranih majstora. Ta se praksa nastavlja i tijekom 18. stoljeća. Grad Varaždin kao kolator župne crkve sv. Nikole i njenih područnih kapela većinom je nabavljao novo crkveno posuđe kod domaćih varaždinskih zlatara koji su, udruženi u zlatarskom cehu, plaćali gradu kontribucije, te je stoga grad bio i zainteresiran da domaći majstori imaju posla i zarade. U župnoj crkvi sv. Nikole i njenim područnim kapelama ima mnogo radova domaćih srebrenara i pojasara, ali, nažalost, najčešće nesigniranih. Međutim, unatoč jakom i razvijenom obrtu naći će se u sakralnim objektima Varaždina i vrlo vrijedna djela stranih augsburških, štajerskih i bečkih majstora.

Prisutnost djela stranih srebrnara djelovala je i na razvoj i kvalitetu domaćeg srebrenarskog obrta. Mnogi nesignirani radovi izvedeni što od srebra, što od pozlačena i posrebrena bakra ili mjedi, pokazuju u svojim oblicima i dekoraciji očiti utjecaj tih stranih majstora, i to od druge polovice 17. do polovice 18. stoljeća utjecaj augsburških majstora, a od prve polovice 18. stoljeća nadalje snažan utjecaj štajerskih i bečkih majstora.

AUGSBURG

U drugoj polovici 17. stoljeća dominantan je utjecaj majstora iz Augsburga. Njihove radove nalazimo ne samo u kontinentalnom nego i u primorskom dijelu Hrvatske.

1. Ivo Lentić, Istraživanje varaždinskih zlatara i srebrnara iz druge polovice 18. stoljeća, Peristil, br. 10 — 11, 1967—68, Zagreb, str. 181—188. Isti, Istraživanje varaždinskog zlatarstva u 18. stoljeću, II dio, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske — dalje VMIKH, br. 3, 1970, Zagreb, str. 9—18

Grad Augsburg bio je uz Nürnberg najjače i najznačajnije središte zlatarske i srebrenarske umjetnosti ne samo u Njemačkoj već je u 17. i 18. stoljeću dominirao svojim rukotvorinama i na evropskom tržištu. U Hrvatskoj velikaši, plemstvo i crkva slijedeći modu iz svog političkog i kulturnog središta — carskog Beča u razdoblju baroka nabavljaju predmete sakralnog i profanog zlatarstva gotovo isključivo od augsburških majstora. Ta se tradicija zadržala sve do sredine 18. stoljeća.

Stoga nije nimalo čudnovato da njihove kvalitetne radove nalazimo u Zagrebu, Varaždinu, Ludbregu, Karlovcu,² Međimurju, a od početka 18. stoljeća u Slavoniji,³ ali također i u Senju,⁴ Splitu, Dubrovniku,⁵ odatle i začudo jedinstvo ukusa i utjecaja u politički i administrativno rascijepanoj Hrvatskoj. Augsburški utjecaj bio je, osim toga, materijalno prisutan u nama najbližem i veoma razvijenom zlatarskom centru u štajerskom Grazu. Krajem 16. i početkom 17. stoljeća djeluje u Grazu zlatarski majstor Konrad Stierl koji je pozvan iz Augsburga u Graz kao dvorski zlatar.⁶ Nadalje regeste kulturno-historijskih zbirki carske kuće, obimna korespondencija i računi u gradačkom državnom arhivu, zatim knjige računa gradačke gradske uprave i knjige računa štajerske zemaljske vlade pokazuju da su knezovi, plemstvo i crkva u Štajerskoj (koja je sa sjeverozapadnom Hrvatskom bila teritorijalno i strateško-politički usko povezana) velik dio svojih potreba i namirivali kod augsburških zlatara, a mnogo rjeđe kod nürnberških majstora.⁷ Zanimljiv je također podatak da su godišnji sajmovi, koji su se naročito od 16. stoljeća dalje održavali u Grazu, biti preplavljeni srebrnarskim i zlatarskim augsburškim proizvodima što su ih u velikim količinama nudili augsburški trgovci i preprodavači. Među trgovcima isticala se tvrtka Schanternell (oko 1570. godine pa sve do 18. stoljeća) koju je najprije vodio Arnold Schanternell, zatim Katarina, pa Christian i Matthias, pa ponovo Christian Schanternell. Tu je tvrtku naročito favorizirao gradački dvor.⁸

Varaždin po svome geografskom položaju i u vojno-administrativnom smislu već od 16. stoljeća uveliko ovisan o susjednoj Štajerskoj, bio je jedan od vrlo važnih centara za prihvaćanje, asimilaciju i širenje novih suvremenih stilskih izraza u cijeloj Hrvatskoj, i to ne samo u zlatarskoj i srebrnarskoj umjetnosti, već u umjetnosti i kulturi općenito.

Naručitelji iz Hrvatske, a osobito iz Varaždinskog kraja, nisu, dakle, morali nabavljati srebrnarske i zlatarske predmete direktno iz Augsburga, nego su ih mogli kupiti na godišnjim sajmovima u Grazu.

Već u drugoj polovici 17. stoljeća, kako je već rečeno, osjeća se jak utjecaj augsburških zlatara na produkciju domaćih varaždinskih majstora. Taj se utjecaj nastavlja i u prvoj polovici 18. stoljeća, kao što to dokazuju radovi va-

2. Ivo Lentić, Nekoliko radova augsburških zlatara u Ludbregu i Karlovcu, VMIKH, br. 2/1971, Zagreb, str. Isti Nekoliko radova augsburških zlatara u Hrvatskoj, VMIKH, br. 3/1971, str. 27—32 Zagreb.

3. Ivan Bach, Radovi augsburških zlatara Gottlieba Menzela i Johanna Heinricha Menzela iz 1736—1737. god. u biskupskom dvoru u Đakovu, Peristil, br. 3/1960.

Isti, Prilozi poznavanju zlatarskih radova u Hrvatskoj, Peristil, br. 4/1961, str. 89—92.

4. Ivo Lentić, Zlatarstvo Slavonije u 18. stoljeću, Katalog »Umjetnost Slavonije u 18. stoljeću«, Osijek 1971.

5. Ivo Lentić, Radovi augsburških zlatara Johanna Zeckela u Senju i Osijeku, Senjski zbornik, Senj 1970. br. IV str. 271—279.

6. Ivo Lentić, Nekoliko radova augsburških i bečkih majstora iz 17. i 18. stoljeća u Dubrovniku, Fiskovićeve zbornik I, Split, 1980. str. 535—534.

7. Joseph Joos, Das steirische Goldschmiedehandwerk bis ins 19. Jahrhundert, I dio, u »Kunst und Kunsthandwerk« XXI, br. L —2 Wien 1912., str. 32.

8. Isto, o. c. str. 52

8. Isto, o. c. str. 52

raždinskog zlatara Antoniusa Szartoryja. Dva njegova srebrna kaleža iz župne crkve sv. Nikole, koja je izradio 1748. godine,⁹ ponavljaju stil i oblikovanje srebrnog kaleža augsburškog majstora Paula Solaniera iz župne crkve u Rado-boju.¹⁰

Od najznačajnijih radova augsburških majstora, koji su sačuvani u sakralnim objektima Varaždina, spomenuo bih sljedeće:

U uršulinskoj crkvi Porođenja Isusova čuva se monumentalna srebrna i pozlaćena pokaznica ukrašena poludraguljima, označena žigom mjesnog pregleda Augsburga i majstorskim inicijalima »LS« u ovalu. Prema tipu majstorskih inicijala pripadala bi ova kvalitetna pokaznica augsburškom majstoru Ludwigu Schneideru koji se oženio 1685. godine, a umro je u Augsburgu 1729. godine.¹¹

U župnoj crkvi sv. Nikole sačuvan je kalež augsburškog zlatara Andreasa Lutza. Taj srebrni kalež označen je na vanjskom rubu baze žigom mjesnog pregleda Augsburga i majstorskim inicijalima »AL« u ovalu. S unutrašnje strane baze nalazi se tzv. »Tremulierstich«, tj. proba kvalitete i čistoće srebra. Augsburgski zlatar A. Lutz oženio se 1668. godine, a umro je u Augsburgu 1722. godine.¹²

U bivšoj isusovačkoj crkvi sv. Marije sačuvan je srebrni i pozlaćeni ciborij.¹³ Taj kvalitetni ciborij ima okruglu bazu ukrašenu vijencem iskucanih reljefnih prikaza krilatih anđeoskih poprsja koji se alterniraju s reljefnim prikazima voća. Nodus ciborija je trobridan i ukrašen akantusom i ispupčenim ovalnim medaljonima. Košarica ciborija izvedena je na proboj od spleta akantusovih vitica, poprsja krilatih anđela, i s trima medaljonima uokvirenima stiliziranim lovorovim lišćem. U medaljonima su prikazani u reljefu simboli pasije. Poklopac ciborija ukrašen je vijencem voća, dok se na njegovu vrhu nalazi maleno srebrno raspelo na podnožju cvjetnog vjenca. Ciborij je providen žigom mjesnog pregleda grada Augsburga i majstorskim inicijalima »IIL« u položenom ovalu. Taj augsburški majstor iz prve polovice 18. stoljeća nije do sada evidentiran u stručnoj literaturi. (Sl. 24. i 27.)

AUSTRIJA

Krajem 17. stoljeća, nakon konačnog obračuna s Turcima pod Bečom, dolazi u Austriji i u austrijskim nasljednim zamljama do trijumfalne pobjede baroka, koji se sve više oslobađa stranih utjecaja i strane stilske dominacije i nalazi svoj specifični i autentični izraz

Sam smještaj Austrije uvjetovao je da su proizvodi austrijskih zlatara ranije bili pod veoma snažnim stilskim utjecajima velikih evropskih središta, kao npr. Pariza, Augsburga i Nürnberga,¹⁴ ali se od tada i austrijski zlatari i srebrnari sve više osamostaljuju. Ubrzo su se dovinuli do tolike vještine, ukusa i plemenitosti izrade da su gotovo potpuno istisnuli ranije premoćne augsburške srebrnarske i zlatarske majstore.

9. Ivo Lentić, Istraživanje varaždinskih zlatarstva u 18. stoljeću, II dio, VMIKH, br. 3/1970, str. 11—13.

10. Ivo Lentić, Prilog istraživanja augsburških zlatara u Hrvatskoj, Peristil, br. 22, Zagreb 1979, str. 105

11. Ivo Lentić, Nekoliko radova augsburških majstora u Hrvatskoj, VMIKH, br. 3/1971, str. 30, repr. str. 29

12. Ivo Lentić, Prilog istraživanju augsburških zlatara u Hrvatskoj, Peristil br. 22, Zagreb, 1979., str. 105, rep. str. 106

13. visina 40 cm, promjer baze 17 cm, promjer kupe 13,4 cm

14. Grimschitz — Feuchmüller — Mrazek, Barok in Oesterreich, Wien 1962, str. 85

Tijekom prve polovine 18. stoljeća, a naročito u drugoj polovici, radovi vrsnih austrijskih (štajerskih i bečkih) majstora zamjenjuju dotadanju monopolitičku vladavinu augsburških srebrenarskih majstora u kontinentalnoj Hrvatskoj.¹⁵

U **uršulinskoj crkvi Porodenja Isusova** sačuvane su srebrna kadionica i navicula vrlo kvalitetne izvedbe. Oba predmeta označena su žigom mjesnog pregleda grada Graza i godinom 1754. i majstorskim inicijalima »F. P.« u ovalu. Inicijali pripadaju Franzu Pfäffingeru, najznačajnijem srebrenarskom majstoru u Grazu u prvoj polovici 18 stoljeća.¹⁶

Od Franza Pfäffingera sačuvan je u **župnoj crkvi sv. Nikole** i srebrni relikvijar sv. Križa.¹⁷ Taj relikvijar ima ovalnu bazu prekrivenu splotom vrpčaste ornamentike i motivom baroknih vaza. Nodus je kruškoliki i također ukrašen graviranom ornamentacijom. Gornji dio relikvijara ima ovalan otvor uokviren vijencem pozlaćenih oblaka. Unutar tog okvira smještena je relikvija s natpisom: »DE LIGNO SS CRVCIS«. Uokolo gornjeg dijela relikvijara vije se vijenac pozlaćenih zraka svjetlosti, a s lijeve i desne strane okvira smješteni su anđeli adoranti na oblacima. Na vanjskom rubu baze utisnut je žig mjesnog pregleda grada Graza s oznakom čistoće srebra od 13 lota i s, na žalost ne čitljivim dijelovima godine 17???. Relikvijar je također providen i inicijalima majstora »F. P.« u ovalu, dakle majstorskim inicijalima Franza Pfäffingera. (Sl. 23.)

Interesantno je spomenuti da su se srebrenarski radovi (vječno svjetlo izrađeno 1743. godine) Franza Pfäffingera nalazili nekoć i u franjevačkoj crkvi u Koprivnici, dok se dva srebrna anđela adoranta čuvaju u senjskoj katedralnoj crkvi.¹⁸

U **župnoj crkvi sv. Nikole** sačuvan je i srebrni i pozlaćeni kalež iz druge polovice 18. stoljeća.¹⁹ Taj je veoma kvalitetno izveden srebrni i pozlaćeni, raskošno ukrašen kalež u stilu Louise XVI ukrašen na bazi i na kupi ovalnim medaljonima izvedenim u emajlu i uokvirenim biljnim i rocailles ornamentacijom. Medaljoni na bazi prikazuju: »Navještanje«, »Rođenje Isusovo«, i »Poklonstvo kraljeva«, a na kupi »Uskršnuće«, »Uzašašće Kristovo« i »Silazak Duha svetoga«. Na kaležu se nalazi utisnut teško čitljiv žig mjesnog pregleda grada Graza kao i isprepleteni majstorski inicijali u ovalu »AJ«. Inicijali pripadaju gradačkom majstoru Augustu Jezbari koji je u tome gradu djelovao od 1775. do 1802. godine.²⁰ (Sl. 25.)

Od ostalih štajerskih majstora sačuvana su u varaždinskoj **crkvi sv. Nikole** dva rada radgorskog zlatara Adama Antuna Fritza,²¹ Fritz je izradio za varaždinsku kapelu sv. Florijana 1742. godine srebrni i pozlaćeni ciborij, a 1745. godine za župnu crkvu sv. Nikole srebrni i pozlaćeni kalež.²¹

15. Ivo Lentić, Zlatarstvo Slavonije u 18. stoljeću o. c. — Katalog Ivo Lentić, Nekoliko radova bečkih zlatara 18. stoljeća u Osijeku i Aljmašu, Peristil br. 12 — 13, Zagreb 1969 — 70, str. 133 — 138

16. Ivo Lentić, Nekoliko radova gradačkog srebrenarskog majstora Franza Pfäffingera, VMIKH, br. 6/1971., str. 6, rep. str. 8 i 9

17. visina 37 cm, baza (oval) 12,5x10 cm, širina 17 cm

18. Ivo Lentić, Nekoliko radova gradačkog srebrenarskog majstora Franza Pfäffingera, o. c. str. 6, repr. str. 9 i repr. str. 7

19. visina 27, 1 cm, promjer baze

20. Viktor Reitzner, Alt Wien Lexikon, Wien 1952, str. 247

21. Ivan Bach, Prilozi poznavanja zlatarskih radova u Hrvatskoj, Peristil, br. 4/1961, str. 89 — 92

BEČKI MAJSTORI

U varaždinskim sakralnim objektima rjeđe su sačuvani radovi bečkih zlatarskih majstora.

Među značajnim radovima ističe se raskošno ukrašeni srebrni pladanj u Samostanu uršulinki²³ koji je samostanu darovala obitelj Drašković-Patačić. Pladanj predstavlja izuzetno kvalitetan rad ukrašen raskošnim rubom izvedenim od vrpčaste ornamentacije. Na gornjem dijelu ukrasnog ruba u reljefu je prikazano »Rođenje Isusa« a u donjem dijelu »Poklonstvo kraljeva«. S desne i lijeve strane ukrasnog ruba smješteni su likovi lebdećih krilatih anđelčića. U nutranjem dijelu izvedena su dva okrugla medaljona za smještaj ampulica za vino i vodu koje su danas na žalost, nestale. Iznad tih medaljona ugraviran je grb obitelji Patačić, a ispod njega grb obitelji Drašković.

Ovaj izuzetno vrijedan srebrni pladanj označen je žigom mjesnog pregleda grada Beča s oznakom čistoće srebra 13 lota i godinom 1722, kao i inicijalima majstora »F. L., V. W. u kartuši. (Sl. 26.)

Inicijali pripadaju po svoj prilici bečkom srebrnarskom majstoru Franzu Leneru von Waldbergu koji je djelovao u Beču od 1708. do 1750. godine.²⁴

Interesantno je napomenuti da se u kapucinskom samostanu u Dubrovniku nalazi također jedan rad Franza Lenera von Waldberga koji predstavlja jednostavni i kvalitetni izrađeni srebrni pladanj.²⁵ Iako je Varaždin bio uz Zagreb najznačajnije i najstarije središte domaćeg zlatarstva u kontinentalnoj Hrvatskoj, svakako je prisutnost radova augsburških i austrijskih srebrenarskih majstora imala presudnu ulogu u razvoju i kvaliteti varaždinskog domaćeg zlatarstva, tim više, što je većina majstora koji su tijekom 18. stoljeća djelovali u Varaždinu, bili porijeklom iz Austrije. Taj utjecaj ne očituje se samo na radovima domaćih zlatara i srebrnara već i na radovima varaždinskih pojasara, kao što to dokazuju radovi varaždinskog pojasarskog majstora Michaela Podborsicha.²⁶

22. Ivo Lentić, Istraživanje varaždinskog zlatarstva u 18. stoljeću, II dio, WMIKH, br. 3/1970, str. 12 rep. str. 9 i 10

23. dužina 30 cm, širina 23 cm

24. V. Reitzner, o. c. str. 161, br. 495

25. Ivo Lentić, Nekoliko radova augsburških i bečkih majstora iz 17. i početka 18. stoljeća u Dubrovniku, o. d. str. 532, rep. str. 531

26. Ivo Lentić, Varaždinski pojasari 18. stoljeća, VMIKH, br. 4/69, str. 16 — 21.

EINIGE WERKE AUSLÄNDISCHER GOLDSCHMIEDE DES XVIII. JHS. IN VARAŽDIN

Neben Zagreb war Varaždin das wichtigste und bedeutendste Zentrum des Goldschmiedehandwerks im kontinentalen Teil Kroatiens. Ausser den einheimischen Varaždiner Meistern, liessen sich in dieser Stadt auch viele ausländische Goldschmiede nieder, um ihr Handwerk zu betreiben.

Im 17. und 18. Jh., während der grossen Neubauten sakraler Objekte (Jesuitenkirche, Neubau im barocken Stil der alten Franziskanerkirche, Neubau der Ursulinerkirche) wurde auch der Bestand der kirchlichen Geräte mit Neuanschaffungen einheimischer, aber auch bedeutender ausländischer Goldschmiede erneuert.

Wie es auch im übrigen Europa im 17. bis zur Mitte des 18. Jhs. der Fall war, waren auch die Werke der Augsburger Goldschmiede im kontinentalen Teil Kroatiens dominierend.

AUGSBURG

In der Varaždiner Ursulinerkirche befindet sich die monumentale silberne und vergoldete Monstranz des Augsburgers Ludwig Schneider, und in der ehemaligen Jesuitenkirche ein silbernes und vergoldetes Ciborium des anonymen Augsburger Goldschmiedes des 18. Jhs., der seine Werke mit den Meisterinitialen »I I L« signierte, wie auch der silberne Kelch des Augsburgers Andreas Lutz in der S. Nicolaus Pfarrkirche.

OESTERREICH

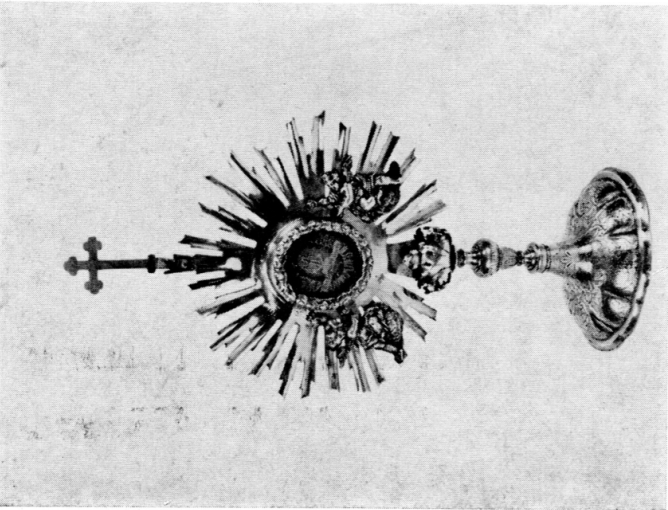
Im 18. Jh. schwindet im kontinentalen Teile Kroatiens der absolute Einfluss Augsburgs vor dem immer stärkeren Druck der oesterreichischen Goldschmiede.

In Varaždin finden wir deshalb einige wertvolle Werke des grössten Grazer Goldschmiedes der ersten Hälfte des 18. Jhs., Franz Pfäffinger. In der Ursulinerkirche befindet sich sein silbernes Turribulum, wie auch eine silberne Navicula, und in der Kirche des Hl. Nicolaus das silberne Reliquiarium des Hl. Kreuzes, auch ein Werk Franz Pfäffingers.

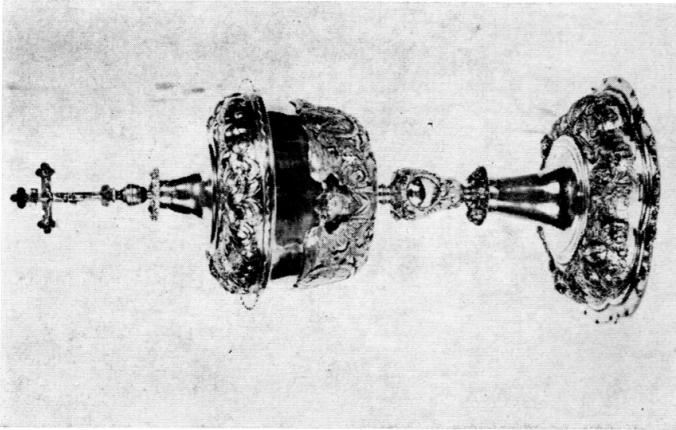
Ausser diesen Werken, befindet sich in der Pfarrkirche des Hl. Nicolaus auch ein wertvoller silberner und vergoldeter Kelch, reich mit Email-Medaillons verziert, welcher ein Werk des Grazer Goldschmiedes August Jezbara, vom Ende des 18. Jhs. ist.

Werke des Radkerspurger Goldschmiedes Adam Anton Fritz befinden sich ebenfalls in dieser Kirche. Dieser Meister hatte im Jahre 1742 ein silbernes Ciborium für die Kapelle des Hl. Florians und im Jahre 1745 einen silbernen Kelch für die S. Nicolaus Kirche verfertigt.

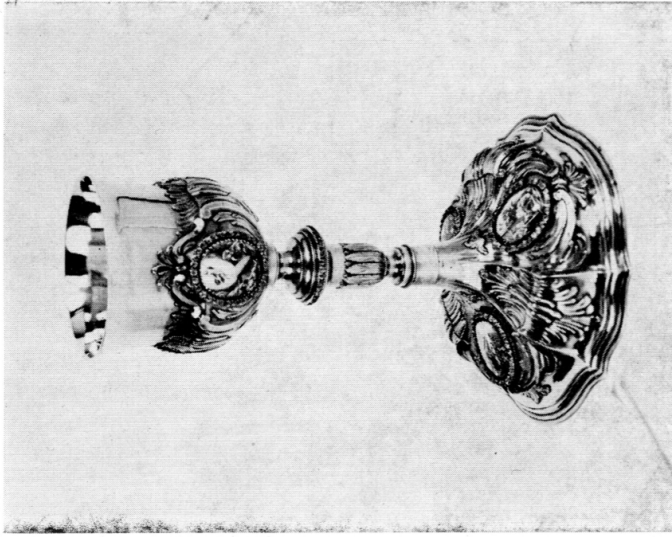
Seltener findet man in Varaždin von Wiener Goldschmieden. In der Ursulinerkirche befindet sich eine reich geschmückte silberne Platte, ein Geschenk der Familien Patačić-Dražković an dieses Kloster, welche ein wertvolles Werk des Wiener Goldschmiedes Franz Lener von Waldberg aus dem Jahre 1722 ist. Die in Varaždin vorhandenen Werke von Augsburgischen und oesterreichischen Goldschmieden übten einen starken Einfluss auf die Entwicklung und die Werke der einheimischen Varaždiner Gold- und Silberschmiede aus.

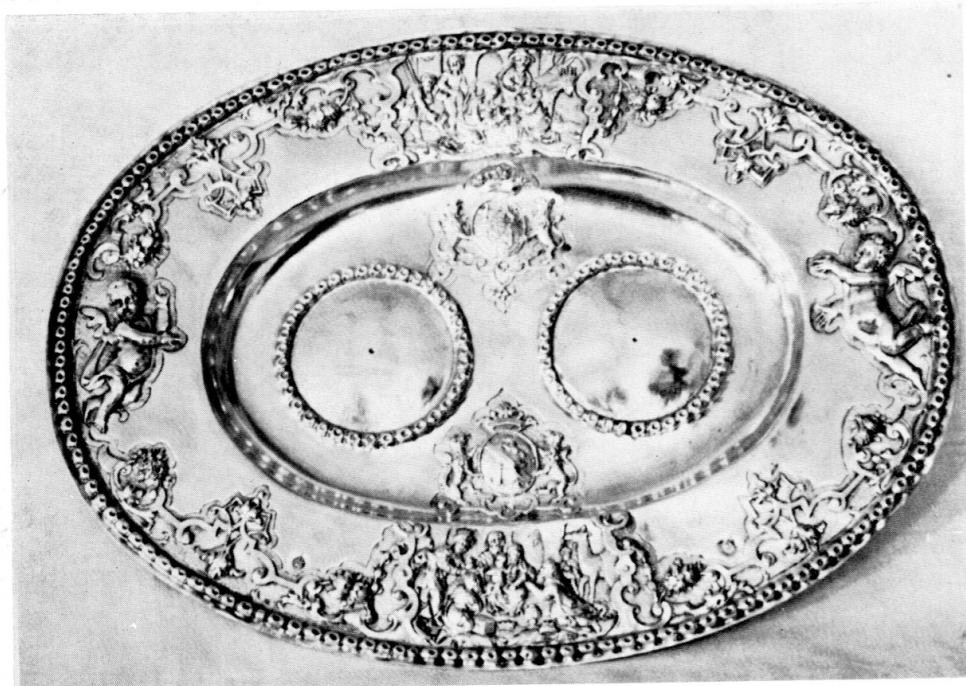
23. Varaždín, župna crkva sv. Nikole
Relikvijar sv. Križa, rad gradskog srebrnara
Franza Pfäffingera (Foto: Branko Bree)

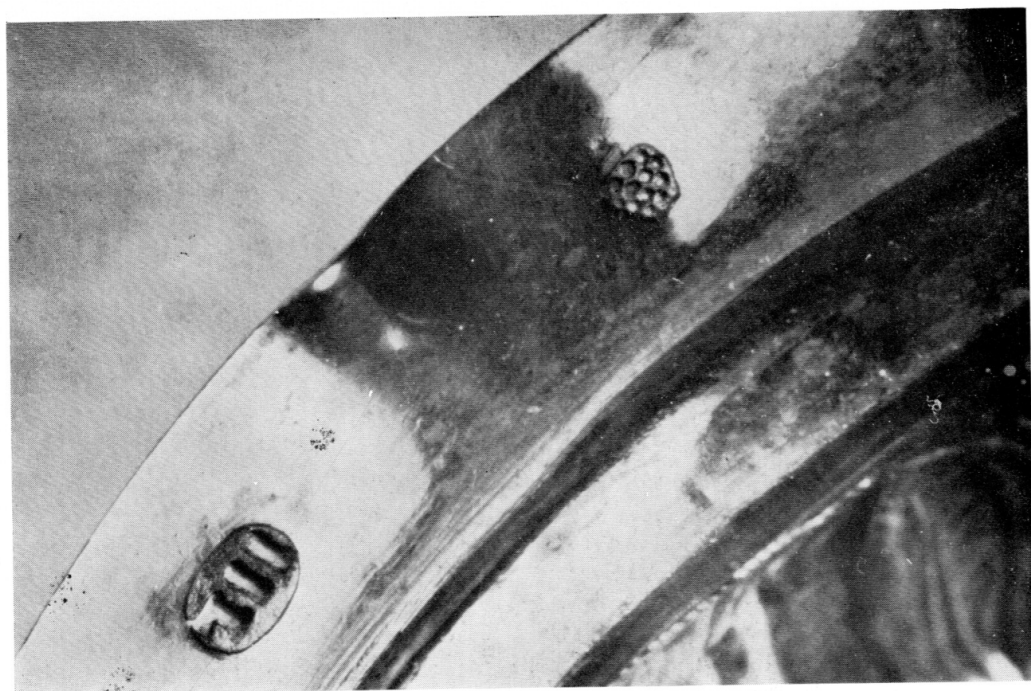
24. Varaždín, Isusovačka crkva sv. Marije
Ciborij nepoznatog augsburskog majstora
(foto: Branko Bree)

25. Varaždín, župna crkva sv. Nikole
Kalez gradackog majstora Augusta
Jezbare (Foto: Branko Bree)

26. Varaždin Uršulinska crkva — Srebrni pladanj majstora Franza Lenera von Kalbberga iz 1722. g.
(Foto: Lj. Krtelj)

Varaždin, Isusovačka crkva
27. Majstorska punca i žig mjesnog pregleda Augsburga na ciboriju (Foto: B. Brce)